

הרב ישראל מאיר אוריאל שליט"א - מהלכות מלאכת צד

ראשי פרקים:

- א. אין במינו ניצוד, המקום שאליו ניצוד
- ב. הצד צבי ישן או סומא או חיגר או חולה
- ג. סגירת בית שיש בתוכו צבי וזבוב
- ד. הריגת מזיקים וצידתם
- ה. פריסת מצודה וההבדל בין מעשה לגרמא
- ו. כח ראשון
- ז. פסיקת ההלכה לגבי גרמא בשבת
- ח. צידת פרעושים והריגתם
- ט. סיכום

בע"ה נראה במאמר זה מספר כללים במלאכת צד. נבחן מתי עובר האדם על מלאכת צד מדאורייתא ומתי עובר עליה רק מדרבנן. לבסוף נראה גם מתי ניתן להקל בשבת ולצוד בעלי חיים שמצערם את האדם.

אגב הדיון בדברי הראשונים לגבי מלאכת צידה ע"י מלכודות, נראה גם הגדרה של ההבדל בין "מעשה" לבין "גרמא".

א. אין במינו ניצוד, המקום שאליו ניצוד

במלאכת צד צריך שבעל החיים יהיה "במינו ניצוד", דהיינו שבני אדם רגילים לצודו. לכן, ברגע שהאדם צד אותו הוא מתחייב במלאכת צד מדאורייתא. ואילו בעל חיים שאין "במינו ניצוד", דהיינו שבני אדם אינם רגילים לצודו, הצד אותו אינו חייב במלאכת צד מהתורה אלא מדרבנן, לדוגמא: הצד זבובים ויתושים - אין במינם ניצוד - דהיינו בני אדם אינם

אארוג לשבת – מהלכות מלאכת צד

רגילים לצודם, ולכן האדם הצד אותם אינו חייב מהתורה אלא מדרבנן (דעת חכמים בגמרא קו; ורמב"ם הל' שבת פ"י הל' כ"ד).

ובעניין מקום הצידה צריך שתהיה למקום שהאדם מגיע לבע"ח בפעם אחת, דהיינו בקפיצה אחת. ואז האדם עובר על מלאכת צידה מהתורה, אך אם האדם צד את הבע"ח למקום כזה שבכדי לתפוס אותו הוא צריך מספר קפיצות, אזי מלאכת הצידה שלו אינה אלא מדרבנן (דברי רב אשי בגמ' קו; רמב"ם פ"י ה"כ, ומג"א שטז ב).

ב. הצד צבי ישן או סומא או חיגר או חולה

יש מקרה בו האדם הצד מתחייב מהתורה למרות שהצבי עצמו הוא ישן או סומא, מאחר וגם צבי ישן או סומא יש לו את היכולת לברוח והוא לא נחשב לניצוד ועומד [ברייטא בגמ' (קו ב), שולחן ערוך שטז ב]. ואילו הצד צבי חיגר או חולה או זקן מתחייב רק מדרבנן, מאחר וצבי חיגר זקן או חולה נחשב לניצוד ועומד, אך בכל זאת הצד אותו מתחייב מדרבנן מאחר וסוף סוף האדם הצד אותו שולל ממנו את חירותו החלקית שהייתה לו לפני שצד אותו.

בעניין הצד צבי חולה הגמרא חילקה בין חולה מחמת אישתא לבין חולה מחמת אובצנא, ולפי פירוש רש"י (קו: ד"ה אובצנא) הדין הוא שבחולה מחמת אישתא חייב מהתורה, מאחר והוא לא נחשב לניצוד ועומד, ועם זה שיש לו חום קדחת, שזה הפירוש של אישתא, הוא עדיין יכול לברוח, ואילו בחולה מחמת אובצנא פטור אבל אסור מדרבנן, מאחר והצבי החולה מחמת אובצנא הוא עייף עד כדי כך שהוא נחשב לניצוד ועומד. ובנשמת אדם [כלל ל ס"ג] הקשה על פי פירוש רש"י, שלפי דבריו היתה הגמרא צריכה לחלק בין צבי שיכול לברוח לבין צבי שלא יכול לברוח, ולא דווקא בין אישתא לאובצנא, ומכך שהגמרא חילקה בין אישתא לאובצנא מוכיח בנשמת אדם שהצד צבי החולה מחמת אישתא, היינו קדחת וחום, חייב גם אם בשעת הצידה הוא לא היה יכול לזוז, מאחר ולפעמים הצבי החולה מחמת אישתא מתגבר על חוליו ובורח, ואילו הצד צבי החולה מחמת אובצנא או חיגר או זקן פטור, מאחר והוא בשום אופן לא יכול להתחזק ולברוח, כך חידש על דרך רש"י. והסביר שם שיש לחלק

אארוג לשבת – מהלכות מלאכת צד

בין חיגר וזקן, שזה טבעם החדש שאינם יכולים לברוח, וכן עייף נחשב כניצוד, אבל חולה, גם אם בפועל אינו יכול לברוח, כיון שיש חולים שיכולים לברוח, נחשב כאינו ניצוד וחייבים עליו.

אולם במגיד משנה [שבת פרק י הלכה כב, ובחלק מהדפוסים הלכה כא] כתב שלדעת רבינו חננאל וכן לפי הרמב"ם החילוק בגמרא הוא הפוך ממה שהסברנו, והצד צבי החולה מחמת אובצנא חייב, מאחר ולפי הרמב"ם אובצנא זו עייפות שנגרמה לצבי מכח האדם הצד ששיסה בו את הכלבים, ומאחר והצד גרם לעייפות הצבי ולאחר מכן צדו, הוא חייב מהתורה במלאכת הצד, ואילו הצד צבי החולה מחמת אישתא פטור, מאחר והוא לא גרם לצבי לחלות בקדחת ובחום, והצבי נהיה מאליו כניצוד ועומד.

כחם אחד הסביר את דברי הרמב"ם באופן שונה: הצד צבי החולה מחמת אישתא (חום), פטור, מאחר והצבי החולה הוא כבר לא חירותי, ונחשב לניצוד ועומד; ואילו הצד צבי החולה מחמת אובצנא חייב, מאחר והצבי החולה מחמת אובצנא אומנם עייף, אך מלא בחירות ולא ניצוד ועומד, ולכן הצדו ונוטל את חירותו מתחייב מהתורה. ולפי זה אין זה תלוי במה שהוא שילח את הכלבים בו. אך בדברי הרמב"ם נראה שזה כן תנאי בחיוב: "המשלח כלבים כדי שיצודו צבאים וארנבים וכיוצא בהן וברח הצבי מפני הכלב והיה הוא רודף אחר הצבי או שעמד בפניו והבהילו עד שהגיע הכלב ותפשו הרי זה תולדת הצד וחייב". משמע שהחיוב נובע מכך שהוא שילח את הכלבים בצבאים.

ובעניין מה שהזכיר המגיד משנה שהפירוש של אובצנא זה צבי שהצד אותו שיסה בו את הכלבים וגרם לו להיות עייף ואז צדו, פוסק הרמ"א [שטז ב] שהעושה צידה באופן כזה חייב, ואפילו ביום חול אסור לעשות כך משום מושב לצים, ומוסיף המשנה ברורה את דברי הדרכי משה, שהעושה כך אינו זוכה לשמחת לויתן, ומפנה לפרי מגדים שדן להתיר למי שפרנסתו בכך.

אארוג לשבת – מהלכות מלאכת צד

ג. סגירת בית שיש בתוכו צבי וזבוב

עוד בעניין מלאכת הצידה, למדנו שצבי הנכנס לתוך הבית, אסור יהיה לבעל הבית לסגור את הדלת גם אם קר לו, מאחר וברגע שהוא יסגור את הדלת הוא יעבור על מלאכת צידה מהתורה, ומלאכה מהתורה במקום צער, ואפילו באופן כזה, שאינו מתכוון לשם כך, לא התרנו, כיון שנחשב פסיק רישא (שו"ע שטז ה, וראה גם באליה רבה שם טו). אך אם נכנס לביתו זבוב הוא יוכל לסגור את הדלת, מאחר והזבוב אין במינו ניצוד, וגם האדם לא יכול לתופסו בקפיצה אחת ולכן צידתו היא מדרבנן, ובאיסור דרבנן התרנו לסגור את הדלת באינו מתכוון לצוד ובמקום צער [כנראה שבצידת זבוב יש גם 'לא ניחא ליה' בצידתו בכדי שלא יפריע לו]. וטעם נוסף יש להקל ולומר שזבוב בבית אינו נחשב צידה כלל, כי אין קירוב של צידתו ע"י כך שהוא נעול בבית.

ובמקרה שהזבובים נמצאים במגירה יש האוסרים לסגור את המגירה (רמ"א שטז ג), וזאת משום שיש כאן ודאי צידה מדרבנן, ולא מתירים זאת אפילו במקום צער, ואילו המתירים סוברים שאין כאן ודאי צידה של הזבובים במגירה (ראה בט"ז שם סק"ד, ובביאור הלכה שם ד"ה ולכן יש ליהזר. וראה טעם נוסף להקל, משום דהוי פס"ר דלא ניחא ליה בדרבנן בעולת שבת שם סק"ה. והרמ"א התיר בתיבה שייתכן שיברחו הזבובים, וכן יש להקל בתיבה גדולה שאין הזבובים נתפסים בה).

ובמקרה שהצבי נכנס לבית ונעל אחד בפניו חייב במלאכת צידה מהתורה, אך אם שניים נעלו ביחד פטורים מדין שניים שעשאוהו, שדינם פטור אבל אסור (משנה קו; ורמב"ם פ"י הכ"ג).

ד. הריגת מזיקים וצידתם

במקרה שהאדם הצד גם הרג את הצבי, הוא חייב גם מדין נטילת נשמה. ובעניין חיוב נטילת נשמה אין הבדל בין גמל ליתוש, בשניהם ההורגם חייב מן התורה מדין נטילת נשמה (רמב"ם פ"א ה"ב). אלא שלדעת ר' שמעון ההורג יתוש כדי שלא יזיקנו נחשב הדבר למלאכה שאינה צריכה לגופה.

אארוג לשבת – מהלכות מלאכת צד

ובמקרה שבאים יתושים לבית, מותר לאדם לרסס בצד החדר בכדי שהיתושים יברחו מהחלון שהוא פתח להם, ואם מתו היתושים מהריסוס אותו אדם פטור, מאחר והוא לא ריסס עליהם בידיים וזה לא פסיק רישיה שימותו היתושים מהריסוס שלו (ראה בשמירת שבת כהלכתה פכ"ה סעיף ו').

ה. פריסת מצודה וההבדל בין מעשה לגרמא

ובעניין פריסת המצודה בשבת, כותב המגן אברהם (שט"ז סוף ס"ק ט') שאם האדם פורס מצודה בשבת ובשעת פריסתו נכנסה החיה לתוכה ונלכדה, חייב האדם במלאכת צידה מהתורה, אבל אם נכנסה החיה למצודה שלו לאחר זמן, פטור האדם הפורס את המצודה בשבת, ומזה הטעם, שמא תבוא החיה בשעת פריסת המצודה בשבת, אסור לפרוס בשבת מצודת עכברים.

וצריך להבין למה אם נכנסה החיה למצודת האדם מיד הוא חייב אך אם נכנסה החיה למצודתו לאחר זמן הוא פטור? וראה בתוס' (שבת יז:): שכתבו שפטור כי אינו יודע אם יצוד אם לאו. והסביר הרב צבי פסח פראנק שלדעת תוס' אם נכנסה החיה מיד למצודתו של האדם הוא חייב מדין מעשה בידיים, אך אם נכנסה החיה למצודתו רק לאחר זמן הוא פטור מדין גרמא (הר צבי טל הרים צד סימן ב). בהלכות שבת הפוסקים משתמשים בהיתר של גרמא במקום הצורך [בתי כלא ובתי חולים וביטחון].

עוד סיבה יש לפטור את הפורס את המצודה בשבת כאשר רק לאחר זמן נלכד שם העכבר, והיא מאחר והעכבר הוא זה שמפעיל את המצודה ולא הפורס אותה (ראה הסבר זה במאירי שבת יז ב).

ובעניין כמה זמן יכול לעבור בין הפעולה לתוצאה שעדיין נחשיב אותה למעשה בידיים, וכעבור כמה זמן נחשיב אותו כגרמא, הביא הרב אהרון בוטבול (חתנו של הרב עובדיה יוסף) בשיעור, שהזמן הוא שלוש שניות ולאחר שלוש שניות המעשה נחשב כגרמא.

אארוג לשבת – מהלכות מלאכת צד

ו. כח ראשון

בענייני נטילת ידיים מצינו שצריך כוח ישיר, שאם האדם יעשה את הנטילה בגרמא לא יקיים את המצווה, ולכן כשלאדם אין כלי לנטילת ידיים יש האומרים שיפתח ויסגור בכל שפיכה את הברז, ואז יחשב לו הדבר, ע"י פתיחת הברז, לכוח ישיר ראשון הנותן את המים (ר' בשו"ע סי' קנט סעיף ט', והאם מועיל הדבר בברזים הרגילים בזמננו, ראה באור לציון ח"א סי' ט"ז ועוד).

עוד בעניין "כוח ראשון" לגבי שבת, אנו רואים שכשאדם פותח את מיכל ההדחה ("ניאגרה") בשירותים ומסלק את השסתום החוסם את המים, המים תוך כשתי שניות יורדים, ואולי נחשיב את פתיחת האדם את שסתום המים לכוח ראשון, והנפקא מינה היא שאם לאדם יש סבון צבעוני בניאגרה, והוא פותח את שסתום המים בכדי שהמים ירדו, אזי הוא מתחייב מדין צובע על ידי כוח ראשון, ואם השירותים הם בביתו הוא לכאורה לא יכול לומר שלא ניחא ליה בצביעה הזאת מאחר והוא קנה את אותו סבון צבעוני במחיר יותר יקר. מה שאין כן אם הוא בשירותים בישיבה או בשירותים ציבוריים הוא יכול לומר שלא ניחא ליה בצביעה כי הוא לא קנה את הצבע, ולפחות לפי שיטת הערוך בפסיק רישיה ולא איכפת ליה יהיה מותר.

ולהלכה מביא הרב בן ציון אבא שאול בספרו **אור לציון** (ח"א סימן כ"ט) שהורדת המים בניאגרה נחשבת לגרמא של כח כחו ופטור עליה מדין צובע [לדעתו שם הצביעה שאנו דנים בה יש בה צדדים שונים להיתר והיא לכל היותר איסור מדרבנן].

את היסוד של החיוב של האדם על מעשהו הנגרם בכוח ראשון, לדוגמא בהזזת מונוע המים, לומדים מהגמרא בסנהדרין (ע"ז ב), בדין רוצח שלקח אדם ליד סכר של מים, ופתח את הסכר של המים בכדי להרוג את הנרצח, ולאחר מעשה נפסק שהוא פטור, מאחר והנרצח נהרג מהכוח השני של המים ולא מהכוח הראשון [למעשה המסקנא שם בגמרא שרופאים צריכים לבדוק אם הנרצח נהרג מהכוח הראשון של המים ואז אפשר

אארוג לשבת – מהלכות מלאכת צד

להרוג את הרוצח, או שהוא נהרג מהכוח השני של המים, ואז אי אפשר להרוג את הרוצח בדיני אדם].

וברמב"ם בהלכות נזקי ממון (ע"פ הגמ' בב"ק מז ב) לומדים גם את היסוד שהאדם פטור בגרמא, שהרי מביא הרמב"ם (פ"ד ה"ב) שהאדם השם רעל ליד בהמת חבירו פטור על מיתתה בדיני אדם וחייב רק בדיני שמיים. ומתוך כך מובן למה אדם השם מצודה לעכבר בשבת ורק לאחר זמן הוא נכנס אליה שהוא פטור מדין גרמא.

ז. פסיקת ההלכה לגבי גרמא בשבת

לגבי ההלכה למעשה בדין גרמא בשבת, האם דינה מותר או פטור אבל אסור, מביא המרדכי בפרק כל כתבי (רמז שצט), שיש מי שאומר שגרמא בשבת מותרת כרבי שמעון בן ננס, וזה רבינו תם, רבי קלונימוס בן רבי עובדיה. רבי קלונימוס בשם רבי עובדיה התיר לקחת סכין ולתקוע בנר שעווה באמצעו בכדי שכשתבא האש לסכין היא תכבה מאליה ועל ידי כך הוא יקצר את הזמן שבו הנר דולק.

לעומת זאת רבינו יואל אומר שלא התרנו גרמא אלא במקום הזק והפסד, וכמו הדין שמובא במשנה [קכ]. ונפסק גם בשולחן ערוך [סימן של"ד כב] שהתרנו להעמיד כלי חרס מלאים במים ליד האש בכדי שלא תתפשט ותשרוף את כל הבית. וכן כתב הרמ"א (שלד כב) שמה שמתירים גרמא זה רק במקום הפסד.

בסימן תקי"ד בשער הציון (ס"ק ל"א) מובא שאותה ההג"ה שבה הרמ"א אומר שהתרנו גרמא רק במקום הפסד אין לה מקור, והכוונה היא שזו שיטה שאינה מוסכמת, ומשמע שלפי שער הציון גרמא מותרת בשבת גם שלא במקום הפסד.

הלכה למעשה מקורו של הרמ"א הוא רבנו יואל שהתיר גרמא רק במקום הפסד, וכך נוהגים האשכנזים, שההיתר של גרמא הוא רק במקום הפסד.

לדוגמא, אין להקדים את כיבוי המזגן על ידי הזזת הזיזים גם כשהמזגן דולק אם לא מדובר במקום הפסד. וכן לגבי מדיח כלים, אין לכוון אותו

אארוג לשבת – מהלכות מלאכת צד

מערב שבת שידלק בחצות הלילה, מאחר ובסגירת המדיח בליל שבת נגרמת האפשרות שהוא ידלק בהמשך הלילה בחצות [אם לא מדובר במקום הפסד].

ולגבי קלנועית בשבת הבנויה על גרמא, מתירים זאת רק בשעת הדחק גדולה.

הלכה למעשה בענין המצודה אמר הרב אהרון בוטבול בשיעור בשם חותנו הרב עובדיה זצ"ל, שמי שהעכברים מציקים לו מותר לו לפרוס מצודה בשבת מאחר ואם העכבר לא יכנס למצודה מיד אז צידתו תהיה רק גרמא, שלפי רבינו תם והראב"ה ורבי קלונימוס זה מותר גם שלא במקום הפסד [ולפי רבינו יואל זה מותר רק במקום הפסד], ובענין הצידה של העכבר היא הרי מלאכה שאינה צריכה לגופה שהרי האדם לא צריך את העכבר, אדרבא הוא רוצה להרחיקו מאליו [שלא כמו במשכן שהיו צדים את האילים המאדמים בכדי לעשות מעורם יריעות למשכן], ומלאכה שאינה צריכה לגופה אסורה רק מדרבנן, ובענין המצודה יש גם מקום צער וגם מלאכה שאינה צריכה לגופה, וגם רוב הסיכויים הם שהצידה תעשה רק בגרמא לכן נראה להתיר כפסק הרב עובדיה זצ"ל. ייתכן שלשיטתו מה שמצאנו (שבת יז:) שמותר לפרוס מצודות דווקא בערב שבת הוא בחיות ועופות שרוצה בצידתם, שם אין הדבר מלאכה שאינה צריכה לגופה וגם אין צער בדבר, ולכן חששו שיצוד בבת אחת עם הנחת המצודה, אבל בעכברים ומזיקים שגם אם יצוד מיד יהיה הדבר איסור דרבנן של מלאכה שאינה צריכה לגופה, אין חוששים.

ה. צידת פרעושים והריגתם

השולחן ערוך [ש"ז ט] הביא שפרעוש אסור להורגו במקום צער, אך מותר לצודו. דין השולחן ערוך נובע מדברי הרשב"א בתשובה שפסק שאסור להרוג פרעוש, אך אם הוא לא ידע שהוא פרעוש והרגו בטעות פטור, מאחר ואינו מתכוון. ואילו הרמב"ן המגיד משנה והרב חיד"א בברכי יוסף (ש"ז ט) כתובים שמותר להרוג פרעוש. ויש כאן שני טעמי היתר: לדעת המגיד משנה בשם הרמב"ן (פי"א ה"ב) מותר להרוג פרעוש כמו כינה, מאחר וגם הוא נעשה מהחמה. והחיד"א כתב שמותר להרוג

אארוג לשבת – מהלכות מלאכת צד

פרעוש, מאחר והריגת הפרעוש היא מלאכה שאינה צריכה לגופה האסורה רק מדרבנן, ומתירים אותה במקום צער, ומה שהשולחן ערוך כתב אסור להרוג פרעוש הוא התכוון רק לחומרא אך מעיקר הדין גם לפי השו"ע מותר להרוג פרעוש.

ט. סיכום

במאמר זה ראינו כמה הלכות מהלכות צידה בשבת. צידה היא אחת מל"ט המלאכות האסורות בשבת. תנאי החיוב מדאורייתא במלאכת צד הם צידת בעל חיים שבמינו ניצוד לתוך מקום שממנו ניתן יהיה לקחתו בקלות. ראינו את המחלוקת לגבי צבי חולה, וכן את הנדון של צידה בגרמא ובמקום צער, ואגב זאת עסקנו בדין גרמא כח ראשון וכח שני בשבת.